

Изтілеуова С.Д.

**АБАЙ МЕН ШӘКӘРІМ МҰРАЛАРЫ – ҰЛТ ДҮНИЕ
ТАНЫМЫНЫҢ ТІРЕГІ**

Изтілеуова С.Д.

НАСЛЕДИЕ АБАЯ И ШАКАРИМА – ОПОРА НАЦИИ

S.D. Izteleuova

THE HERITAGE OF ABAI AND SHAKARIM THE NATION'S SUPPORT

УДК:894.340(043.3)

В статье раскрывается роль и значение духовного наследия Абая и Шакарима в воспитании подрастающего поколения.

The article addresses the role and importance of the spiritual heritage of Abay and Shakarim in educating the younger generation.

Абай, Шәкәрім шығармашылығының заман өткен сайын маңыздылығы, қоғам үшін, адам үшін тәрбиелік мәні, құндылығы арта түсуде. Қазақ елінің дамуы мен рухани өркендеуі үшін адамның жетілуі, адамның рухани дамуы мәселелері мемлекеттік дәрежеде қолға алынуға тиісті. Себебі, адамның рухани жетілуі мәселесі елдің өркендеуіне, бостандықта өмір сүруіне ықпал ететін күш.

Әрбір ұлттың, халықтың ғасырлар қойнауынан келе жатқан қорғаныс қабілеті, қорғаныс механизмі болады. Мәселе, тек экономикалық және әскери қуатқа ғана байланысты емес. Ұлтты ұлт ететін оның рухани, дүниетанымдық, тілдік және дәстүрлік бірліктері. Соңғы жылдары осы құбылысты ұлттық, этникалық бірегейлену (национальная идентификация) деп атап жүр. Ұлттық бірегейленуге жетіскен жұрт ортақ мақсаттар мен құндылықтарды түсінген, сезінген жұрт болып табылады.

Міне, осы ұлттық бірегейлену этностың қорғаныс қабілетін нығайтушы маңызды факторлардың бірі болып табылады. Ал ұлттық бірегейленуді жасайтын, ұлтты топтастыратын аса мәнді рухани күш осы ұлттың ұстаздарының шығармашылық мұрасы. Жалпыхалықтық тәлімдік мәні бар, ұлттық идеяларды ұсынған ғұламалар өз ойлары мен пікірлері арқылы ұлтты топтастыра білген. Олар ұсынған рухани құндылықтар ұлттың қорғаныс қабілетін күшейтіп, оның ішкі және сыртқы қауіптерге қарсы күрескерлік мүмкіндіктерін арттырады. Өз ұстаздарының шығармалары рухында тәрбиеленген халық мемлекет алдындағы мақсат міндеттерді жақсы түсіне алады, ұлттық мұраттар төңірегінде тоқталуға жетіседі.

Абай мен Шәкәрімнің рухани және адамгершілік мұралары осындай ұлтты ұйыстырушы және топтастырушы қабілетке ие. Қазақ халқы Абай мен Шәкәрім ұсынған идеялық қағидалар төңірегінде біріге алады және бірігуде. Олар

ұсынған құндылықтар халыққа қажетті және түсінікті. Қазақ ұлтының қазақ тілін жетік меңгерген бөлшегі өзінің рухани ұстаздарының ұсынған құндылықтарын меңгеруге ұдайы ұмтылса біртіндеп қазақ тілін білмейтін бөлшегін де өзіне тартып ұлттық бірегейленуге әкелетіндігі даусыз. Ол үшін рухани ұстаздардың шығармаларында ұсынылған құндылықтарды уағыздау, насихаттау арқылы оларды басшылыққа алу дәрежесіне көтерілуіміз міндет. Ұлт ұстаздары елдің тағдырлық мәселелерін терең талдай білген. Ұлт мәселесін елдің рухани өмірінің құрамдас бөлшегі ретінде қарастырады.

Шәкәрім «Абай» журналының 3-санында, 1918-ж. «Ұлтшылдық туралы» атты мақаласын жариялаған. Онда: «Абай» журналының екінші нөмірінде жарияланған ардақты Мәнен бауырымыздың «Ұлтшылдық» деген мақаласына бірауыз сөз айтқызымыз келеді.»- деп мақаласының жазылуы себебін білдіреді. Осы мақалада Шәкәрімді толғандырған мәселе: ұлт, ұлтшылдық, ұлтты адамгершілікке тәрбиелеу.

Мәнен Туғанбай «Ұлтшылдық» деген мақаласында: «Қысқасы: ұлтшылдардың мақсаты әрбір ұлттарға мәдениет кіргізіп, бақыт таңының атуына себепші болмақ. Мәдениет күшейген соң өздері-ақ кісішілдік пікірін тауып алады. Ұлтшылдар әр жұртты шиеленістіріп, қырылыстыру, өз ұлты үшін басқаларды құрбан қылу деген ойдан жырақ» деп жазады. Шәкәрім Мәнен Туғанбайдың мақаласына сын ретінде және «ұлтшыл» қандай болуы керек дегенге былайша анықтама береді: «Менің ұғуымша, ол кісі: «Ұлтшылдықтан мәдениет, мәдениеттен адамшылық туады» – дейді. Бұған дәлел керек қой!? Көріп отырмыз, ұлтшылдық пен мәдениеттің ең жоғарғы басқышындағы Европа, олар адамшылық қылып отыр ма? Менің ойымша әлі күнге шейін, асса ұлт, қалса өзіншілдіктен оза алған жоқ. Себеп не? Ұлтшылдық мәдениетті туғызса да, ақ жүрек туғызса алмайды; ақ жүрек дегеніміз «Ұждан» (Әммә жанға махаббат, шапағат, ғаділет), қазақша тәмәм адам баласын бауырындай көріп, жаны ашып, әділет қуу. Осы айтылғандай, ақ жүрек көбеймей тұрып, адамшылық жеңе алмайды. Ұлтының кемшілігін толтыру, артықты өзгелерге

зиянсыз жолмен табу ақ жүрек (ұждан) ісі. Оны істеп отырған кім бар?» – деп жазады. Ал, ақ жүректің сапасын ойшыл өз шығармашылықтарында былай береді: «Мейірімділік, махаббат, қайырымдылық, адалдық, ақ жүректен шығады.» Шәкәрім «Ұлтшылдық туралы» мақаласын да ары қарай мынандай ой айтады: « Және Мәнен бауырымыз: «Партиялардың бәрінің көздеген мақсаты дұрыс» – дейді. Қата қылса да, енді дұрыс демесе, ақиқат біреу-ақ емес пе? Менің ойымша, осы ХХ ғасырдың өнер елдерінің – білімі қылған ісінен, біле тұра нәпсісіне құлдығы зор сықылды. Қорытқанда «ақ жүрек» қайтсек табылады? Қайткенде соны таба аламыз? Бар мақсат енді сонда болу керек қой.» Шәкәрімнің қағидалық ойлары қазіргі кезде «ұлт мәселесі» төңірегінде пікір айтып, « ұлтым менің» деп жүргендерге ой салып, жөнге келтіреті ақиқат. Абайға сүйеніп айтсақ : « Әуелі – көкірегі байлаулы берік болмақ керек; екінші – сол нәрсені естігенде я көргенде ғибратлану керек, көңілденіп, тұшынып,ынтамен ұғу керек; үшінші –сол нәрсені ішінен бірнеше уақыт қайтарып, ойланып, көңілге бекіту керек;» Міне,адам мәселесіне қатысты Абайдың осы тұжырымын ұлт мәселесін зерделеуде пайдаланғанымыз абзал болар.

Ұлт ұғымы қадірлі де, қасиетті ұғым. Ұлт ұғымы туралы сөз айтылғанда жүректегі махаббат сезімнің оянып, ұлтына деген ыстық ықыласын мен тамаша ақ ниетің сезілмесе, құр айқайымыз бен, жалаң да, жадау әрекетіміздің зиянын тигізіп алатынымыз айғақ. Оны ұлт ұстаздарының қағидалары айқындап тұр.

«Ұлттық өзімшілдік» дегенімізді ұлттың өркендеуіне кесіп –пішіп, таңып, солай болуға тиісті десек, ғұлама Шәкәрімнің: «Менің ойымша әлі күнге шейін, асса ұлт, қалса өзімшілдіктен оза алған жоқ.» -- деген пікірі қазіргі кезеңдегі қазақ қоғамындағы психологиялық хал --ахуалды да аңғартып тұрған сияқты. Шәкәрім адамның рухани жетілуіне «өзімшілдіктің» зиянын шығармашылықтарында жеріне жеткізе дәлелдеп, суреттеген. Ары қарай былай дейді: «Ұлтының кемшілігін толтыру, артықты өзгелерге зиянсыз жолмен табу ақ жүрек (ұждан) ісі. Оны істеп отырған кім бар?» Өзгелерге зиянсыз жолмен ұлт өркеніне игілікті істер істеу үшін «ақ жүректі» болуы игі іс, ал енді осы көзқарасқа «ұлт мәселесін» сөз еткенімізде ойшыл Шәкәрімнің пікіріне ден қойғанымыз дұрыс болар. Себебі, өзгенің мүддесіне қайшы әрекеттен өзімшілдік туындатып, зиянды басқаға тигізіп, зардап әкелудің түбі өзіне, өз ұлтына жаманшылық жасау. Міне, сондықтан Шәкәрім «ақ жүрек» мәселесіне былай анықтама береді: ақ жүрек дегеніміз «Ұждан» (Әмма жанға махаббат, шапағат, ғәділет), қазақша тәмәм адам баласын бауырындай көріп, жаны ашып, әділет қуу. Осы айтылғандай, ақ жүрек көбеймей тұрып, адамшылық жеңе алмайды.» Ендеше ұлт

мәселесін сөз еткенімізде өз бойымызда жоғарыдағы пікірге сай қасиет барма деген сұрақ төңірегінде жұмыс жасағанымыз абзал болар. Осындайда Абай қара сөзіндегі: Егер есті адамның қатарында болғың келсе, аптасына бір рет немесе жұмасына, айына бір рет есеп алудың» тиімділігі зор. Яғни, өз-өзіңнен есеп алу, өзіңді тануыңа көмектесері сөзсіз. Адамы дұрыс қоғамның ісі, мәдениеті де ,ақыл ойы да әлеуметтік жағдайы, хал – ахуалы да дұрыс болатыны анық.

Ұлт мүддесіне қатысты мәселеде ойлы пікір айту үшін де «мың ойланып, толғанып, барып» ой сүзгісінен өткізіп, байыппен қарап, Абай мен Шәкәрім айтқан қағидаттарға ден қойғанымыз жөн болар. Себебі, ұлт ойшылдары өз ұлтының кемшін тұстары мен жетістіктерін әбден сын елегінен өткізіп барып, мәселені анық та, айқын алдыға қойған. Кемшіліктерімізді жөндеу арқылы, жетістіктерге жете алатынымызды, өзімізді тәрбиелеудің маңыздылығы ұлтымыздың өркендеуіне жол ашатыны жайында нақты ойларын өз туындыларында көрсеткен. Ендігі біздің басты міндетіміз олардың тіректі ойларын, өз ұлтымыздың мүддесіне қызмет жасау үшін айналымға енгізіп, қоғамдық сананың алыптар армандаған кемел деңгейде жаңғыра түсуін жүзеге асыруымыз қажет. Ұлтшылдықты өзімшілдік тұрғысынан түсінсек, сөзсіз ұлт өркеніне кедергі келтіретініміз анық. Қазіргі кезеңде қоғамымызды жегі құрттай кеулеп жатқан рушылдық дерті надандық, өзімшілдік сынды Абай мен Шәкәрімнің зығырданын қайнатқан кеселді қасиеттердің туындап отырғаны айғақ. Әрине шыққан тегінді біліп, туған жерінді аялау, бұл ардақты да, қасиетті іс. Ол әрбір қазақ баласына тән қасиет болуға тиісті.

Алайда, осы жан дүниендегі тамаша сезімнің, дүниеауи істер тұрғысында жүзеге асырудың залалы қоғамды жайлап, елдің өркендеуіне кесірін тиізіп отырғаны шындық. Жершілдік пен рушылдық тек қана жекенің пенделік ісін қамтамасыз етуге қызмет жасап отырғаны ұлттың дамуына кедергі келтіретін бірден бір фактор. Осы кесапатты жекенің немесе белгілі бір мүдделі топтардың қажетін өтеуі үшін пайдалануы жастардың болашағына балта шабу деп есептейміз. Өз жеріңнің немесе өз руыңның дарынсыз да,қолынан іс келмейтін баласын билікке іліккен соң баурына тартып, оған басқаларға билік айтқызып, жөн сілтеткізіп, шірөндіріп қою, өкінішке орай біздің қазіргі өмір сүріп отырған қоғамымызда жиі кездесіп отырғаны анық.

Міне, осыдан барып, қазақтың жақсыға ұмтылған баласының жолына бөгет болып, болашағына кедергі болатыны сөзсіз. Қазақтың талай жақсысы мен жайсаңын күмілжітіп, жолын кес- кестейтін де осындай дарынсыз, қарақан басының қамы үшін жүргендер екені айғақ. Ал, елінің, ұлтының мүддесіне қызмет жасайтын

деңгейге көтеріліп, ел ертеңін ойлайтын азаматтарымыздың ішкі адами сапаларының жетілдіріп, еліне сүйіспеншілікпен қарауына «ақ жүрек» қажет. Жоғарыда келтірген Шәкәрімнің мына пікіріне тағы да назарымызды аударайық: «Ұлтының кемшілігін толтыру, артықты өзгелерге зиянсыз жолмен табу ақ жүрек (ұждан) ісі. Оны істеп отырған кім бар?» Шәкәрім «ақ жүрекке» мынандай анықтама береді: «Ақ жүректің керектігі – мейірімділік, махаббат, қайырымдылық, адалдық ақ жүректен шығады.» Ұлт болашағын ойлаған кез- келген адамның бойында осы сапалардың болуын Шәкәрім ақын нақты көрсетіп отыр. Жалпы адамның ішкі мазмұны, адам тәрбиесі деген мәселені күн тәртібіне қойып, осы мәселеге ұлттың болашағы жарқын болуы қажет деген ұстанымға айналдыру маңызды іс. Мәселенің барлығы осы іске келіп тіреліп тұрғаны айғақ. Абай мен Шәкәрім бұл маңызды іске айрықша мән берген. Біз ғұламаларымыз айтқан пікірлерге ден қоюымыз қажетті.

XXI ғасырдағы нәпсі жайлап, құлқынның құлдығы дендеген дәуірде ұлт болашағына кері әрекет ететін істерді тоқтататын бірден-- бір құрал ұлт ұстаздарының адам тәрбиесі жөнінде айтқандарын ұлтымыздың рухани тазаруын жандандырып, оны ұстанымға айналдыру механизімін іске асыру маңызды. Абай, Шәкәрім мұраларын ұлттық идеологияға айналдыру үшін мемлекеттік дәрежеде бағдарлама керек. Мемлекет басында отырған арлы азаматтарымыздың осы істі қолға алуға тиісті. Өйткені, бұндай істі атқаратын адамдарды яғни бұл жерде Шәкәрімнің мына пікіріне жүгінуге тура келіп тұр: «Ол үшін көптің қалауымен әкімшілік басына арлы, ақылды адамдарды қойып, сол адамдардың бұйрығы, ақылы бойынша туған, туашақ адамдарды, жастарды қазына қарауына алуға заң шығаруға керек те, ол заңды бұзғандарды жазалау керек. Оларға еңбек өнерін үйрету керек, онымен қабат оқу- білімге жетілдіру қажет. Жоғарғы айтылған жаман әдеттерді жоюға бұлар жеткіліксіз болғандықтан, сол адал еңбек, білім үйренумен қабат «Ар ілімі» деген білім оқытылуға керек. Бұл ғылымды ақылды адамдар ойластырып, пән ретінде жазып, нәпсіні жойып, адам бойында жеке ардың қожа болып қалу жағын көздеу керек.

Адам бойындағы нәпсі кеселі кетсе, өзгерісі оңай.» Шәкәрімнің бұл пікірі қазіргі кезеңде қоғамды, адамды, ұлтымыздың рухани серпілісіне демеу бола алатын сұраныста тұр деп есептейміз. Ал, «Ар ілімін» қалыптастырудың ең басты тірегі-- «ақ жүрек» феномені. Шәкәрімнің шығармашылығының дені ақ жүрек ұғымымен байланысты. Адамның ішкі әлемінің рухани тазаруын қалайтын да осы «ақ жүрек». «Ақ жүрек» қоғам өмірін жақсартуға ықпал ете алатын қасиетке ие. Адамның барлық іс-- әрекетінде ақ жүректің маңызды орны бар. Шәкәрім: «Бізше, адам өмірін түзеуге, барлық адамдар тату тұруға негізгісі—адал еңбек, ақ жүрек, арлы ақыл болуға керек. Дүниеде бұл үшеуі үстем болмай, адам баласына тыныштық өмір сүруге мүмкіндік жоқ.» Шәкәрімнің бұл концепциясы қоғамның және адамның жетілуіне тікелей ықпал ете алатын зор бағдар деп ұққанымыз жөн болар. Абайдың, Шәкәрімнің «толық адам», «Ар ілімі» ұлт өркеніне, адамның рухани жетілуіне қажетті. Қазіргі біз өмір сүріп отырған кезеңде рухани деградацияға ұшырағанымызда, әлемді нәпсі кеселі жайлап, ынсапты нәпсі зынданында байлағанымызда ұлт ұстаздарының айтқан ойлары мен пікірлері бізге демеуші болатыны айғақ. Ұлтымыздың өркендеуіне, қоғамның дамуына, адамның рухани жетілуіне «ақ жүректің» ықпалы, әсері зор. Ендеше, «ақ жүректің» араласпайтын жері жоқ. «Ақ жүрек» бар жерде ілгерлеу бар. Сондықтан Шәкәрім «ақ жүрекке» рухани құндылықтың тірегі ретінде айрықша мән береді:

Ақ жүрек пен таза ақыл,

Қылсаң Адал еңбек,

Бәрінен де сол мақұл-

Артқыға жол бермек. (Шәкәрім. Алматы.

«Ел-Шежіре» 2008 280-б.)

Қарап отырсақ, «ақ жүрек» ұғымының араласпайтын жері жоқ. «Ақ жүрек» адам өмірін жақсартатын рухани күш. Шәкәрім дәріптеген «ақ жүрек», Абайдың «толық адам» концепциясындағы «жылы жүрек» ұғымымен сәйкес, сабақтасып жатыр. Бір бағыттағы бұл ұғымдар адамды түзу өмір сүруге бағыттайтын рухани құндылықтар.

Әдебиеттер:

1. Абай. Қара сөздері. – Алматы: Өнер, 2010.
2. Шәкәрім. Алматы. «Ел-Шежіре» 2008.

Рецензент: д.филол.н., профессор Мекемтасулы Мирзахмет